

Iako edicija nije ni zamišljena tako da u njoj budu objavljeni samo strogo naučni radovi koje će pratiti memoarski prilozi učesnika u revolucionarnom zbivanju, ipak mislim da se na njenom pisanju moglo angažovati više od jednog istoričara, tim prije što u Sarajevu ima više istoričara koji se bave baš ovim razdobljem.

Na kraju treba reći da je knjiga postigla osnovnu namjenu, da je njom popunjena jedna velika praznina, da su i dvije uvodne i tri osnovne teme na zavidnom nivou istorijskog saznanja i da brojni prilozi plastično razrađuju i dopunjuju tretiranu materiju. Treba se nadati da će i druge knjige edicije zadržati ovaj nivo.

Knjiga je ukusno opremljena, ilustrovana jednim brojem fotografija i faksimila raspoređenih prema sadržaju na odgovarajuća mjesta, a vrlo je korisno i za pohvalu što je snabdjevena registrom ličnih imena.

Dr Ahmed Hadžirović

Gligo Mandić, 17. ISTOČNOBOSANSKA NOU DIVIZIJA, Beograd, 1976, 353.

Kao 192. knjiga u ediciji »Ratna prošlost naših naroda i narodnosti« u izdanju Vojnoizdavačkog zavoda u seriji monografija jedinica NOV i POJ izašla je knjiga Glige Mandića *17. istočnobosanska NOU divizija*. Gligo Mandić je bio komandant ove divizije, pa je nesumnjivo jedan od najpozvanijih da prikaže njen borbeni put i ukaže na sva pozitivna i negativna iskustva koja je ona stekla od svog formiranja do završnih operacija za oslobođenje zemlje.

G. Mandić je najpre izneo vojno-političku situaciju u istočnoj Bosni tokom juna i jula 1943. kada je Operativna grupa divizija NOV i POJ izbila u prostor Romanije, Vlasenice i Birča. Na terenu istočne Bosne Vrhovni štab je u to vreme od sremskih jedinica formirao 16. vojvođansku udarnu diviziju, a od jedinica s teritorije istočne Bosne 17. istočnobosansku udarnu diviziju koje su posle odlaska glavnih snaga NOVJ u Bosansku krajinu ostale na ovom prostoru. Autor je ukazao na najznačajnije momente iz aktivnosti jedinica koje su ušle u sastav 17. istočnobosanske udarne divizije: 6. istočnobosanska NOU brigada u čijem je sastavu bio veliki procenat radnika, a od 550 boraca u vreme formiranja gotovo svi su bili članovi KPJ i SKOJ-a (Ona je stoga predstavljala snagu sposobnu ne samo za vojničke akcije već i političko delovanje u narodu); 15. majevička NOU brigada je takođe ušla u sastav 17. istočnobosanske NOU divizije, a bila je kao i prethodna odlikovana Ordenom narodnog heroja i drugim ratnim odlikovanjima kao i Majevički NOPO. I 16. muslimanska NOU brigada, formirana 21. IX 1943. od Muslimana istočne Bosne je takođe ušla u sastav 17. divizije kao njena treća brigada, i u tadašnjim uslovima je bila politička potreba,

jer je širila ideje bratstva i jedinstva u cilju rasplamsavanja oslobodilačke borbe u ovom delu zemlje.

U narednom izlaganju (str. 20—34) Mandić je izneo borbena dejstva 17. divizije pod komandom Vrhovnog štaba od jula do septembra 1943. kada se vrši popunjavanje brigada novim ljudstvom i uspešno štite ranjenici koji su ostali na ovom terenu. 15. majevička brigada je uspešno prodrla u Posavinu i vodila borbe u njoj, u Trebavi i na Ozrenu tokom avgusta 1943. Početkom septembra 1943. posle sređivanja i kratkotrajnog odmora, divizija je krenula prema Trebavi na kojoj su ustaše, domobrani i četnici razbili Trebavski NOPO i zlostavljali porodice čiji su članovi stupili u NOVJ. 17. divizija je uspešno očistila Trebavu i Posavinu, izvršila popunu i sređivanje jedinica, pomagala organizaciji narodne vlasti i komandi mesta, formirala treći muslimanski bataljon i novi Trebavski i Posavski NOPO. Takođe je organizovan niz kurseva, kao i intenzivan kulturno-prosvetni rad s narodom.

Dalje su detaljno prikazana dejstva 17. divizije u sastavu 3. korpusa od septembra 1943. do maja 1944 (str. 35—149). Ovde je posebna pažnja posvećena oslobođenju i odbrani tuzlanskog basena, koji je bio od ogromnog strateškog, ekonomskog i vojno-političkog značaja. Borbe za Tuzlu su opisane vrlo dinamično, dat je raspored snaga u toku trodnevni borbi u kojima je zarobljeno 2.174 vojnika, podoficira i oficira i jedan general, a ubijeno i ranjeno 635 vojnika i oficira i zaplenjeno mnogo oružja i municije. 17. divizija je imala 28 poginulih i 98 ranjenih. Narod je oduševljeno dočekao oslobodioce, a tokom trodnevni borbi i sam se borio za oslobođenje. Mandić je istakao značaj oslobođenja i odbrane Tuzle za što su sve jedinice bile pohvaljene od Vrhovnog štaba, a posebno 6. istočnobosanska brigada i njen komandant. U ovoj borbi borci i rukovodioci 17. divizije su stekli veliko iskustvo u napadu i odbrani naseljenih mesta. Uspešno je izvršeno i popunjavanje jedinica. U narednom izlaganju prati se pokret prema Ozrenu i borbe u dolinama Bosne i Spreče, jer su četnici prešli iz Srbije preko Drine i zauzeli Višegrad i Rogaticu, vršeći strahovit teror naročito nad muslimanskim življem rogatičkog kraja. Jedinice 17. divizije su oslobodile Vareš, čije stanovništvo ih je toplo dočekalo, a 150 dobrovoljaca je stupilo u njene redove. Oslobođenjem Sokoca, cela istočna Bosna je bila oslobođena, a Sarajevo se nalazilo u poluokruženju. Prikazane su dalje odbrambene borbe na Romaniji i Ozrenu kod Sarajeva u kojima su borci ispoljili ogromno junaštvo. Posebno piše o zimskoj ofanzivi od decembra 1943. do januara 1944. i borbama u Šekovićima i na Betnju kada su borci upoznati s odlukama II zasedanja AVNOJ-a. Napisan je osvrt i na borbe u dolini Krivaje i Ozrena i na sređivanje divizije posle 6. ofanzive kada se otpočelo s intenzivnim kulturno-političkim radom po jedinicama i u narodu. Tada je i narod upoznat s odlukama AVNOJ-a i NKOJ-a. Detaljno je prikazan drugi napad na Tuzlu (16—20. I 1944) i uzroci neuspeha naših jedinica da izvrše postavljeni zadatak među koje se navode, pored ostalog: štab 3. korpusa je nerealno izabrao Tuzlu za napad, pripreme su vršene dugo (9—16. I 1944) što je neprijatelj otkrio; nesinhronizovano su vršeni napadi južne i severne kolone, kao i unutar kolona; nije bilo dovoljno teškog naoružanja, neprecizno se gađa, a pogrešna je i ocena da borbenost neprijatelja nije na visini. Posle napada na Tuzlu, 17. divizija je upućena na Majevicu i Posa-

vinu, gde je trebalo da se što pre popuni, odmori i sredi. Tada je održan niz zborova s narodom i obeležena godišnjica formiranja Crvene armije 23. II 1944. Izneto je i brojno stanje po jedinicama i raspored snaga.

U narednom izlaganju Mandić prati dejstva 17. divizije u sastavu operativne grupe za prodor u zapadnu Srbiju od aprila do maja 1944 (149—183). Tu su iznete pripreme za prelazak preko Drine i borbe na Kraljevoj i Ravnoj Gori (20—30. IV 1944) s podacima o broju stradalih i s jedne i s druge strane. Ima reči i o naporima 16. i 17. divizije da olakšaju položaj 2. proleterske i 5. udarne divizije koje su se borile na Medvedniku i Maljenu. Prikazan je i pokret prema Drini i pokušaj prelaska, kada je divizija raspolagala oskudnim podacima o neprijatelju, što se negativno odrazilo na njeno dejstvo i prouzrokovalo nepotrebne žrtve. Izneti su gubici divizije od 27. aprila do 25. maja koji su bili veći od neprijateljskih, uglavnom zbog slabog snabdevanja, velike iscrpljenosti boraca, uspeha neprijatelja da dešifruje depeše i brzo reaguje motorizacijom, što neprijatelj svoje akcije sprovodi postepeno ostvarujući ih iz više pravaca i iznenada artiljerijom, avijacijom i pješadijom, što su jednomesečne neprestane borbe i marševi iscrpli borce koji su, ipak, pokazali visoku disciplinu, izdržljivost, upornost i heroizam; izviđačka i obaveštajna služba 17. divizije je bila nedovoljno organizovana i spora kako u Štabu tako i u potčinjenim jedinicama; neprijatelj je upotrebom automatskog oružja stvarao utisak da je brojniji no što je bio, pa su se naše jedinice angažovale velikim snagama, ne vršeći dekoncentraciju po brigadama i ofanzivnim napadima na bokove i pozadinu; ni zemljište nije dovoljno korišćeno za zaštitu od vatre naročito iz aviona. Ipak 17. divizija je iz borbi izašla jaka, prekaljena s novim iskustvom. Naročito se istakao sanitet u spasavanju ranjenika.

Od juna do jula 1944. god. 17. divizija je delovala u sastavu 2. korpusa (184—206) u Sandžaku i u kratkom predahu analizirani su rezultati i ponašanje pojedinaca u toku jednomesečnih borbi i organizovan rad u narodu. Oslobođeni su Foča i Čajniče i svečano proslavljena godišnjica formiranja divizije 2. VII 1944. kao i dan ustanka crnogorskog naroda, uz prisustvo mesnog stanovništva. Analiziran je i pokret divizije ka Limu i borbe u njegovom izvornom delu.

Govori se i o dejstvu 17. divizije u sastavu grupe divizija za prodor u južnu Srbiju od avgusta do septembra 1944. (207—245) kada su jedinice Crvene armije nastupale preko Rumunije i kada je postojala mogućnost uspostavljanja jedinstvenog fronta na Balkanu protiv fašističkih snaga. Zbog toga je Vrhovni štab doneo odluku o preduzimanju velike ofanzive za oslobođenje istočnog dela Jugoslavije. U tom cilju trebalo je pomoći tek formiranim divizijama u južnoj Srbiji. Neuspehom neprijatelja u beranskoj operaciji olakšan je pokret Operativne grupe divizija NOVJ. Mandić detaljno prati pokret i borbe u međurečju Lima i Ibra. Ukazuje se na razbijanje četnika na Kopaoniku, kada je ubijeno 462, ranjeno 314 i zarobljeno 646 neprijateljskih vojnika od kojih je većina stupila u jedinice NOVJ, jer su ih četnički komandanti prisilno mobilisali. Opisane su i borbe u župi kada se vrši popunjavanje jedinica i organizuje rad s narodom. Istovremeno pruža se pomoć divizijama na teritoriji Toplice, Jablanice, Crne Trave, niškog i topličkog okruga u rukovodiocima. Ističe se značaj borbi u dolini Ibra, Zapadne Morave, kao i u ostalom delu Srbije, a posebno oslobođenje Gornjeg Milanovca kada je neprijatelj pretrpeo potpun poraz iznenađen obuhvatnim ma-

nevrom jedinica NOVJ, tako da se mali broj pojedinaca probio kroz obruč, a zarobljen je 541 četnik, Ljotićevac i nedićevac. (»Četnici su molili da stupe u naše jedinice«). Trodnevni odmor 17. divizija je iskoristila za intenzivan politički rad u narodu, stvaranje NOO i komandi mesta, kao i popunjavanje jedinica.

Od 20. IX 1944. do 23. X 1944. divizija je u sastavu 1. armijske grupe (246—268) i najpre se bori u izvornom delu Zapadne Morave. Zatim se kreće prema Kragujevcu i bori na komunikaciji Topola — Kragujevac. 21. X 1944. oslobađa Kragujevac. Na njegovim prilazima poginulo je 400 neprijateljskih vojnika i 157 zarobljeno, a na ulicama grada je nađeno 2.127 mrtvih neprijateljskih vojnika i oficira, a zaplenjeno je mnogo oružja i municije.

U narednom periodu divizija se bori pod komandom Glavnog štaba Srbije (269—279), i to na sektoru Kraljevo — Čačak, koji je Nemcima bio važan za izvlačenje grupa armije »E« te se oni odlučno brane. Iznete su i borbe na sektoru Čačak — Užice — Dub — Ljubovija.

Od 15. XII 1944. do 3. IV 1945. god. 17. divizija je dejstvovala u sastavu južne operativne grupe (280—325) prelazeći Drinu i vodeći borbe na njenoj levoj obali. Od 18—23. XII 1944. vršeni su napadi u cilju oslobođenja Bijeljine u čemu 17. divizija nije uspela uglavnom zbog toga što nekoordinirano sprovodi svoje akcije u odnosu na druge snage NOVJ na tom terenu, zbog nedovoljnih priprema i dovoljno nerazrađenih zadataka, suviše se vršilo nagomilavanje ljudstva na jednom mestu što je umanjivalo borbenu sposobnost jedinica, a rezerve nisu ostavljene. Pored toga, nije se znala dovoljno koristiti vatra artiljerije, a zapovesti su izdavane s velike udaljenosti, bez pribavljanja dovoljnih podataka o neprijatelju. Ipak, posle 8 meseci 17. divizija se vraća na teren gde je formirana — Semberiju i Majevicu — što izaziva oduševljenje naroda tog kraja. I drugi napad na Bijeljinu 27. I 1945. završava se neuspehom u prvom redu zbog neznanja i neumešnosti naših starešina da organizuju vatru i vode napad protiv fortifikacijski solidno organizovane odbrane s do detalja isplaniranim sistemom vatre. Tek 2/3. IV 1945. Bijeljina je oslobođena.

Od 3—21. IV 1945. divizija je u sastavu 1. armije. Tada oslobađa Brčko, vodi borbe u Županji i oslobađa Slavonski Brod.

Na kraju su prikazana dejstva divizije u sastavu 3. armije od 21. aprila do 15. maja 1945. (339—351) kad učestvuje u oslobođenju Bjelovara i Križevaca i daje svoj doprinos u završnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje. Posle prestanka borbi divizija je imala 9.553 vojnika i oficira, a na ratnom putu dugom oko 25.000 km bilo je oko 3.825 poginulih i nestalih i oko 6.877 ranjenih boraca i starešina. U isto vreme ona je nanela neprijatelju gubitke od oko 12.000 poginulih, oko 16.000 ranjenih i 19.000 zarobljenih vojnika i oficira.

Na kraju knjige (352—353) su dati izvori.

Nesumnjivo je da je Mandić uložio dosta napora da bi što vernije prikazao borbeni put divizije kojoj je bio komandant i da je kao vojnik u tome u potpunosti uspeo donoseći i niz skica za pojedine operacije i znatan broj fotografija koje oživljavaju tekst. Naročito je važno da je kao objektivan strateg analizirao uzroke svih neuspeha i gubitaka svoje divizije i realno ih izneno u svojim zaključcima i zapažanjima.

Međutim, knjizi nedostaju podaci o socijalnom, nacionalnom i partijskom sastavu boraca divizije. Savremeni istoričari, kada se istorijska nauka sve više služi interdisciplinarnim metodama, ne mogu se zadovoljiti konstatacijama da je brigada radila na širenju bratstva i jedinstva, što je nesumnjivo, već je u tom pravcu trebalo učiniti više napora i po mogućnosti doći do određenih podataka o broju pojedinih nacionalnosti u diviziji. U delu je samo za 6. istočnobosansku brigadu rečeno da je pri ulasku u sastav 17. divizije imala visok procenat radnika, dok se i rad partijskih organizacija nedovoljno prati, sem češćih primedbi, za vreme zastoja divizije, da se radilo s narodom. Takođe nije iznet ni broj održanih zborova, stvorenih NOO i komandi mesta. Svi ti podaci bi dobro došli u daljim ispitivanjima socijalne, nacionalne, verske i drugih struktura u toku oslobodilačke borbe radi pravilnog ustanovljavanja ko su bili nosioci socijalističke revolucije u našoj zemlji pogotovo za ovu jedinicu koja je prošla kroz sve naše republike, sem Makedonije.

Mr Milica Bodrožić